

« Տե՛ր իմ Բրիստոս փրկիչ մարդկանց
 եւ քաղաւոր միջոց լաւիսեանս :
 Զարժան սցեստանք ի քեզ աւեանման :
 Զլեւոթն արտասն ի Հայաստան :
 եւ գրագուկն ճորճի Կեռան :
 Որ եւ սոսցս ալ գոյնս մասեան :
 Յորժամ փտաւէ գաս հայրական :
 Ընգալ ի դասս աշակողմանս :
 եւ վշեթում ճոցնք ողորի :
 Խաղաժտանալ Հայոց ստեղի :
 Փանեան կենեմք ինկարեղի :
 Հանդերձ եղբարք իւրաւ բարի :
 եւ ծնողսց սոցին հոգի :
 Իւրեանց նախնեանք եւ յալլ զարմի :
 Ընգալ ի լոյս քնց գերաւփի :
 եւ Բեզ Տե՛ր փառէ յալեմայլին : »

Կեռան թագուհու Աւետարանի ունէր ոսկէ
 կազմ՝ Թանգագին ջարերով սկանաւորու : Զա-
 նազան գրիներ փոքր յիշատակարաններում
 պատմում են, թէ ինչպէս օտարազգիք գրիք են
 ստորել, հայ էջիսաններ լեւոն գնել, նորից
 ձեռնով պատել, մինչեւ որ ձեռքէ ձեռք անցնե-
 լով մեղ է հասել, անկորուստ պահելով հայ
 թագաւորի ընտանիքի հաղափազեան զատկերը :
 ՄԵՍՐՈՊ ԿԱՐԻՄԵՏ
 Նիս, 1907 թ. 13/27 զեկտ.

« ՀԱՅՐԻԿ » ԻՆ

ՄԱՀՈՒՄԱՆ ԱՌԹԻԻ

« Հայոց Հայրիկ »-ը իր աշուշները փակեց՝
 դեռ չտեսած իր Երազմի իրականացումը : Որ-
 քան ալ արդէն իսկ կ'սկսեմանցած ըլլար այս
 վերջերս՝ խոր ծերութիւնս մը ճերմած արմուռ-
 ւոր ու մաւառ տկարացմամբ, այդ արտասո-
 վոր մարդը դեռ կը շարունակէր կատարել « իր
 դերը » : մահանման քիչ առաջ, Հայոց հարցի
 մասին խնդրագիր էր ուղարկած Ետուարտ Թա-
 գաւորին եւ Ռուսաց արտաքին գործոց նախա-
 րարին (ինչորագիր որուն ալ փրկչին պատառ-
 խաներ էր համակրանքով), եւ կոչ մը ուղղած
 էր արտասահմանի Հայոց ջարտելով կուսակա-
 ճական անեղութեանց հալածմ արգանտներ եղ-
 բարական սիրոյն փրկարար հուրին մէջ :

Այդ եզական անհատականութիւնը, որուն
 մէջ՝ ինչպէս գրեթէ բոլոր « մեծ մարդոց » մէջ,
 ամէն բան՝ յատկութիւնն ու թիւրութիւն՝ մեծ
 էր, նոյն իսկ իբր կաթողիկոս — հակառակ
 շատեղուն կարծիքին թէ այդ վերջին չորմանին
 մէջ ան միմիայն յաջատական կողմից յոյլ տը-
 ւած ըլլայ, — նոյն իսկ իբր կաթողիկոս՝ իր
 վարչական անկողնութեամբ եւ այլ պակա-
 տութիւններովը « անդերո՞՞ մեծ ժեպեր ունե-
 ցաւ, այնպիսի ծեսներ գտար ինքը միայն կրնա
 ունենայ, եւ որ միշտ մտանդներ կ'ընէին իր

մէջ « մեծ մարդը » : Իրեն նուիրած ուսումնա-
 սիրութեան մէջ՝ ջանադատ էր վերլուծել տար-
 րերը որոնցմէ կը կազմուէր այդ հոյակապ գոր-
 ծիւնն մեծութիւնը : Իր թերութեանց վրայ խո-
 սել անպատահ է այս պահուսն երբ իր արտա-
 կարը գէժքին անհետացումը ջաւապին անհա-
 ծանքէ մը ուրիշ զգացում չի կրնար ներշնչել
 մեղի :

Այն անօրինակ յուզումը զոր յառաջ բերաւ
 « Հայրիկ »-ի մահը ամբողջ հայ ժողովրդին մէջ,
 դրազոյն ապացոյցն է — եթէ երբեք պէտք
 կար այլ եւս ապացոյցիք — այն շատ մեծ աղիւն
 զոր ան կը գրաւէր Հայոց կեանքին ու շարիքը
 մէջ : Մէկէ աւելի առաջարկներ ներկայացուե-
 ցան այլ եւ այլ կողմերէ՝ յաւերժացնելու համար
 Հայրիկի յիշատակը : առոնք մէջ անկախութե-
 ւորն է այն զոր ուսանայ գործիչներու խումբ
 մը յղացաւ, — հինիւն « Հայրիկեան ֆոնտ
 մը » կրթական գործին մշտապէս նպաստող :
 Այդ ծրագիրը շատ գեղեցիկ է, նպատակաշար-
 մար, եւ կոչուած է ամենամեծ յաջողութեամբ
 իրագործուելու : Բայց յաւադին ձեռք Հայրիկը
 յաւերժացնելու, աւելի քան երկու կողմով,
 հաւատքով եւ համերաշխութեամբ շարունակելն
 է մեր պայքարը՝ մարմնավարելու համար այն
 ուսերը Երազմ որուն իր ամբողջ կեանքը նուիրեց
 « Հայոց Հայրիկը » :

Էջմիածնի զահուն վրայ ո՞վ պիտի յաղորդէ
 « Հայրիկ »-ին, Անուն մը մէջուղ գնիլէ առաջ,
 կ'ուզեմ ըսել թէ ինչպէս կ'ըմաննէ Էջմիածնի
 դիրք մեր ազգային կեանքին մէջ, եւ թէ ինչ-
 պիսի մարդ մը պէտք է որ յարմարագոյն ըլլայ
 այդ դիրքին :

Էջմիածնին մեր հին մեծութեանց միակ
 կենդանի մնացորդն է : Մեր կրօնական գերագոյն
 սրբավայրն է ան, ու նաեւ մեր Արքեպիսկոպ-
 Ամեն Հայ, հաւատացեալ կամ անհատ, կը
 յարգէ զայն, եւ պէտք է յարգէ, որովհետեւ
 ազգային ինքնութեան կանդուռն մնացած կո-
 թողն է ան, ու պիտի շարունակէ զլուր՝ ջոր-
 քան մեր ազգը քաղաքական ինքնավարութենէ
 զուրկ մնայ : Հայրիկի մահուն առթիւ իրենց
 հրատարակած դրականողական աղիւն աղղերուն
 մէջ, Վիեննայի Միաթարեանները « Ամենայն Հայոց կաթողիկոս » տնտեսակո-
 չութիւնը անպիտոյն պահած էին, եւ արդարեւ
 եթէ կաթողիկ կամ քողաքական Հայուն համար
 Էջմիածնայ կաթողիկոս կրօնական խորհրդայն
 հեղինակութիւնը չէ, « ազգին պիտի » է, ներ-
 կայացուցիչը Գրիգոր Լուսաւորյան, ու Տրդա-
 տին, որոնք հայրն են եւ հիմնադիր բովանդակ
 ժրտաններ Հայութեան : Եւ եթէ ճիշդ է, որ
 Պօլսոսեան մասամբ կը սահմանափակէ մեր
 ալի հոգեկան վեհապետին անկախութիւնը, այդ
 սահմանափակումը չ'արգիլիր սակայն մեր կա-
 թողիկոսը վեհապետ մը մնալու, վեհապետ մը
 որ՝ ինչ ինչ վարչական հարցերու մէջ ուսա-
 կան պետութեան գերիշխանութեան կ'ենթար-

կուր, ինչպէս մեր Բագրատունիները՝ Արարաց դերբիխանութեան կենթարկուելին, բայց որ ինքեան կը նկատուի ու կը յարգուի Բուս իշխանութիւններէն ու ժողովրդէն՝ ինչպէս եւ ամբողջ մարդկութիւնէն իբրեւ Հայ ազգութեան անձնաւորումն ու խորհրդանշանը։ Էջմիածինը ա՛նչ հիմնարկութիւն է որով մենք, մեր արդի անկմանը մէջ, մեզ կրնանք պահ մը հաւասար զգալ ամենահզօր ազգերուն, եւ բարձր իսկ անոնց շատերէն։ անդիլական կամ ուս. եկեղեցին պատկառանքի զգացում մը ունին այդ մեծ Տունին համար, որ իրենցմէ շատ առաջ ընդգրկեց նոր ժամանակներու կրօնը։ Այն սիրուն ու պատկառելի աւանդութիւնները որ կը ծանանին այդ Տան վերեւ, — գեղանի եւ կոթողի Արեւմտունիին որ եկաւ հոն իր արեւնով ոռոգելի նոր Գաղափարին ուռնացումը, մեծ ձգնաւորը որ տասնհիւսիս տարի ողջ մնաց օժանդակ քարտէրին աղանաղներուն մէջ՝ որովհետեւ Հաւատքին ուժը զինքը անպարտելի կը կացուցանէր, երկնաւոր Շողը որ իշլաւ հոն իր թեւերուն վրայ կրելով Միածինը որ եկաւ իր ձեռքին իսկ գնել հիմունքը Հայոց հոգեւէնքին, ու դարձաւ որ պարտքը զոր այդ Տունը՝ ինչպէս խարակ մը մնաւոր՝ կառոյցած ծովու մը դէմ ցցուած՝ մզեց նոր Աշխարհին թշնամիներուն դէմ, ու մտաւոր քաղաքամայ հնգը զոր այդ Տան մէջ ազգին ու եկեղեցւոյն նուիրուած մտքեր թափած են՝ մեր հայրենի յիշուած, գրաւանութիւնը, արուեստը ծաղկեցնելու, — այս բոլորը զայն կը լուսապսակն ճանաչաներովը վեհ բանաստեղծութեան մը, որուն անտարբեր չի կրնար մնալ ու եւ մարդ որ կը արեւ մեծ ու գեղեցիկ բաները։ Կովկասի բոլոր ցեղերը պատկառաստով կ'արտասանեն Էջմիածնայ աւանդը։ վերջին հայ-թաթարական պայքարներուն միջոցին, մահմաական հրոսակներէն ոչ մէկը մտքէն անցուց զպլի Էջմիածինն. ան սրբազանը մին է՝ ամենուրեւ համար Ան տեսակ մը քարոյական Արարատ է, միւսին գէմը կանգուն, անոր պէս աւելոր, վեհափառ ու երկնամարտ։

Այս է գէթ ինձի համար՝ Էջմիածին տեսական պատկերը, անոր գաղափարական դերն ու նշանակութիւնը Իրականին մէջ՝ զայն վարդներուն անկարողութեան հետեւանքով՝ ան մերթ չէ համապատասխանած այդ դերին, ու մերթ շատ վար է մնացած անկէ։ Հայ ժողովրդին պարտքն է վանալիք ըլլալ որ այդ մեծ հիմնարկութիւնը միշտ մնայ իր դերին արժանի բարձրութեան վրայ եւ շարունակէ տալ բոլոր օգուտը զոր կարող է տալ։ « Հայրիկ »-ը մեր ժամանակակից պատմութեան ամենամեծ գէմերէն մէկն է, բայց իբր կաթողիկոս՝ բաց ի քանի մը գեղեցիկ ժեմբերէ, ինքզինքը յայտնեց զուրկ վարչական կարողութիւններէ։ Էջմիածինը, ինչպէս եւ Գեորգեան ճեմարանը, իր օրով քառասունի դրութեան մէջ ինկաւ։ Հարկիկէն իբր « բանաստեղծ » հովուապետէ մը կը սպասուէր որ Էջմիածինը գրական եւ գեղարուեստական վառարան մը դարձնէր։ այդ յայնս ալ չիրաւ-

կանացուց։ իր կաթողիկոսութեան տասներկու տարիներուն ընթացքին, Էջմիածնէն հազիւ տասներկու գիրք հրատարակուած է, եւ սակայն արարանութիւնը կը հալուէր համալսարանական կրթութիւնն ստացած տաղանդաւոր սեւեռանդուն մտքեր։ Կոմիտաս վարդապետի պէս արուեստագէտ մը՝ եօթը տարուան ընթացքին մէջ՝ երկու փոքրիկ տետրակ միայն կ'ըցած է հրատարակել, եւ ան ալ՝ տպագրութիւնը իբր անձնական վտար ջնասելով վճարելով... Աւելորդ եւ անպատեհ է ծանոթանալ՝ այժմ այս կետին վրայ։ Ինչ որ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հիմա, ան է որ Հայոց ազգը պէտք է Էջմիածնայ գահուն վրայ բարձրացնէ անձ մը որ ունենայ 1. ամուր, պարզ ու չիտակ նկատագիր, ամենուրեւ պատկառանք ներշնչել գիտողը։ 2. անկեղծ ու բուռն սէր, Հայ ազգին եւ Հայ եկեղեցւոյն համար, լուրջ ծանոթութիւն միւր հին ու նոր պատմութեան, սրտագին ըմբռնում ազգային ճակատագրին։ 3. սէր դէպ ի հայ գրականութիւնը եւ հայ գեղարուեստը, եւ Էջմիածինը անոնց զարգացման նպատակը մեծ կեդրոն մը դարձնելու փափաք։ 4. անշատ, անկողմնակալ, ամէն կուսակցութիւնէ եւ հատուածէ ինքզինքը վեր բռնող, ամէն բանի մէջ ամենէն առաջ ազգին ընդհանուր եւ հիմնական շահերը տեսնել գիտող մարդ մը։ 5. վարչական կարողութիւններ Էջմիածնայ նիւթական կացութիւնը բարդեցնելու, երւմուտը կրճատուորելու, ներքին բարեկարգութիւնը հաստատու պընդելու համար։

Իզմիրեանն այն անձն է որ ամենէն աւելի յոյս կը ներշնչէ այս երազուած կաթողիկոսն ըլլալու։ Ճանալի է որ ամբողջ Հայ ժողովուրդը՝ միաձայնութեամբ՝ իր քուէն տայ այդ ամենէն յ ղգում ու ամենուն սիրելի անձնաւորութեան։ Տարակոյտ չկայ որ՝ արդի պայմաններուն մէջ՝ ուսու կառավարութիւնը կը յարգէ Հայ ժողովուրդին կողմէ միանշաղոյն յայտնուած այդպիսի ցանկութիւն մը։

Էջմիածինը, այդպիսի խանդավառ, կորովի ու ազգային պոսի մը ձեռքին տակ, կրնայ եւ պարտի՝ բաց ի կրօնական սրբավայրի եւ ազգային Տան հանդամանքէն, դառնալ գրական, գեղարուեստական ու գիտական տաճար մը։

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ

ՊԵՐՃ ՊԻՕՇԵԱՆՅԻ ԹԵՒԱՏԱԿԻՆ

Հանգուցեալ Պ. Պօռնանցի թաղման հանգիսի առիթով, անցեալ դեկտեմբեր ամսի ըսկիդներին հայ հասարակութիւնը նորից յիշել հանգուցեալի անցեալը եւ մամուլի մէջ լիւրջի արտայայտեց թէ նորա մահով Հայութիւնը զրկուեց մի ազգային աշխատաւորից, որ համարեա կէս դարու չափ անդադրուած գործին էր կովկասեան Հայերիս կենսակրթական ուղիտ առաջնորդում։

Այո՛, նա գործել էր իբրեւ նորարարի մը ան-